

Σπύρος Α. Μοσχονάς

Ακροατήρια και επικοινωνία

Με τη μελέτη των ακροατηρίων, ιδιαίτερα εκείνων των μέσων μαζικής επικοινωνίας, ασχολείται ξεχωριστά η *επικοινωνιολογία*. Οι έρευνες σ' αυτόν τον τομέα είναι κυρίως στατιστικές, αν όχι στην εκτέλεση, στη σύλληψη. Με την εξής έννοια: Το *κοινό* (μάλλον παρά το «ακροατήριο») θεωρείται μια εξαρχής διχασμένη ή πολυσχιδής οντότητα· η πολυεπίπεδη στρωμάτωσή του παρακολουθείται από ανεξάρτητες μεταβλητές, όπως η ηλικία, το φύλλο, η οικογενειακή κατάσταση, η εκπαίδευση, το επάγγελμα κ.λπ.· και οι μεταβλητές αυτές συναρτώνται με τη διαμόρφωση της γνώμης του «ακροατηρίου» (της «κοινής» γνώμης) ή άλλου τύπου αντιδράσεων του. Με τη μέθοδο αυτή έχει ερευνηθεί, λ.χ., η επίδραση της απεικόνισης της βίας στο κοινό των τηλεοπτικών εκπομπών (Fiske, 1982, κεφ. 7). Ο όρος «ακροατήριο» σχετίζεται επίσης με τα ενδιαφέροντα της θεατρικής κριτικής και, γενικότερα, της *κριτικής της λογοτεχνίας*, όπως μαρτυρεί η έμφαση στον κατασκευαστικό ρόλο της «ανάγνωσης» κυρίως στις μεταδομιστικές θεωρίες (Culler, 1983· πβ. τις εργασίες που συγκεντρώνουν οι Kirsch & Roen, 1990). Αρκετές αναφορές στη σύσταση των ακροατηρίων και στην επίδρασή τους στη διαμόρφωση του μηνύματος βρίσκουμε κυρίως στους τομείς της *εθνογραφίας της επικοινωνίας* (Saville-Troike, 1982, κεφ. 4) και της *πραγματολογίας*, ιδιαίτερα στον τομέα της *ανάλυσης του (δια)λόγου* (discourse analysis· βλ. Coulthard, 1977, κεφ. 3 και 4). Καθοριστική, με κριτήριο την κατοπινή της υιοθέτηση, είναι η συμβολή του κοινωνιογλωσσολόγου Dell Hymes (1972), ο οποίος επιχειρεί να ορίσει όλα τα συστατικά μιας *περίστασης λόγου* -- ενός «ομιλιακού συμβάντος» (speech event), σύμφωνα με την ορολογία του --, θεωρώντας διαφοροποιό στοιχείο το είδος των «μετόχων» (participants) σ' αυτό· σημαντικότερες είναι επίσης οι μελέτες του αμερικανού κοινωνιολόγου Erving Goffman (1981), που προσπάθησε ν' αναλύσει ολόκληρο το «συμμετοχικό πλαίσιο» (participation framework) ενός ομιλιακού συμβάντος· στον Goffman (1974) οφείλεται επίσης η λεγόμενη *δραματουργική ανάλυση* των επικοινωνιακών πράξεων. Γεγονός είναι πάντως ότι τα ακροατήρια θεωρούνται μάλλον αδιάφορες, στατικές, παθητικές οντότητες που δεν προσφέρονται για θεωρητική ανάλυση. Η γλωσσολογική πρόληψη θέλει την ομιλία επί ακροατηρίου να μη διαφέρει ιδιαίτερα από έναν μονόλογο.

Η σύντομη παρουσίασή μας εδώ δεν θα είναι περιηγητική. Το ενδιαφέρον μας είναι *φιλοσοφικό* με την έννοια που δίνει στον όρο ο M. M. Bakhtin (1979, 103): δεν είναι ούτε επικοινωνιολογικό ούτε γλωσσολογικό ούτε εθνογραφικό ούτε φιλολογικό αλλά θέλει να πλανηθεί

στα ασαφή όρια αυτών των ειδικών τομέων. Στόχος μας είναι να υποβάλουμε σε *εννοιολογική ανάλυση* εκείνα τα στοιχεία των ομιλιακών συμβάντων που εξαρτώνται άμεσα από την παρουσία ενός μαζικού ακροατηρίου. Προς το σκοπό αυτό θα προσπαθήσουμε ν' αναλύσουμε σε συστατικές έννοιες τους όρους «ακροατής» και «ακροατήριο» και να καθορίσουμε τα γενικότερα χαρακτηριστικά του λόγου που απευθύνεται σε μαζικά ακροατήρια, ορίζοντας έτσι το επικοινωνιακό του στίγμα, το αφηρημένο του πρότυπο.

Ακροαματικοί ρόλοι

Ο Goffman (1981, 131 κ.ε., 144) θεώρησε ότι ο όρος «ακροατής» είναι πολύσημος και μπορεί ν' αναλυθεί σε συστατικές έννοιες που ανταποκρίνονται σε διαφορετικούς *ακροαματικούς ρόλους*. Οι ρόλοι αυτοί είναι τουλάχιστον τέσσερις: δέκτης, αποδέκτης, συνακροατής και ωτακουστής (βλ. Bell, 1984, 158-61· Clark & Carlson, 1986· Levinson, 1988, 165-74· πβ. Μοσχονά, 1994).

Πολύ συχνά η (συν)ομιλία επιτελείται μπροστά σε πλήθος παρευρισκομένων ή *συνακροατών*. Η πρόσβαση που αυτοί έχουν σε μια ομιλιακή συνδιαλλαγή μπορεί να είναι ελάχιστη, αλλά, παρά ταύτα, *νόμιμη*, τουλάχιστον με την έννοια ότι κρίνεται αποδεκτή από αυτούς που κατέχουν ή διεκδικούν το βήμα. Αυτή είναι μια τυπική κατάσταση όταν η κουβέντα τείνει να αποκτήσει πολλαπλές εστίες, όπως, λ.χ., μεταξύ συνδαιτημόνων, σ' ένα οικογενειακό τραπέζι ή σ' ένα πάρτυ (βλ. Goodwin, 1986). Η νομιμοποίηση της παρουσίας συνακροατών συνήθως προκύπτει από την ευρύτερη περίσταση της οποίας το ομιλιακό συμβάν αποτελεί μέρος· σ' ένα ορκωτό δικαστήριο, λ.χ., η ακροαματική διαδικασία συντελείται απαραίτητα παρουσία ενόρκων, ακροατηρίου κ.λπ. Από την άλλη μεριά, ένας ακροατής μπορεί να μην έχει επίσημη ή αποδεκτή θέση σ' ένα ομιλιακό συμβάν, όπως συμβαίνει με τους *ωτακουστές* μιας τηλεφωνικής συνδιάλεξης. Μπορεί λοιπόν σ' ένα ομιλιακό συμβάν να παρευρίσκονται νόμιμα «ακουστές» που δεν είναι ωτακουστές, παρ' όλο που δεν τους απευθύνεται άμεσα ο λόγος. Σε συνομιλιακές καταστάσεις με δύο πρόσωπα -- «συνομιλητές» -- αυτός που ακούει είναι κατά κανόνα και αυτός στον οποίο (με το β' πρόσωπο, με κλητικούς και άλλους τρόπους προσφώνησης) απευθύνεται ο λόγος, δηλ. ο *δέκτης*. Τέλος, μπορεί κάλλιστα ο δέκτης του λόγου να μην συμπίπτει με τον τελικό του *αποδέκτη*, το «στόχο» του (Goffman, 1981, 134)· αυτό συμβαίνει, λ.χ., σε αρκετές περιπτώσεις υπαινιγμού, ιδιαίτερα έμμεσων νύξεων κατά το πρότυπο «τα λέει στην πεθερά για να τ' ακούει η νύφη» (βλ. Brenneis, 1986, σχετικά με πλάγιες αναφορές στο ακροατήριο).

Ίσως είναι υπερβολικό να θεωρήσουμε ότι όλοι αυτοί οι ακροαματικοί ρόλοι (ωτακουστές, συνακροατές, δέκτες, αποδέκτες) ανήκουν στην

αρχική σημασία του όρου «ακροατής». Φαίνεται όμως ότι *προκύπτουν από μια καίρια αμφισημία του όρου*: ο ρόλος του ακροατή νοείται συνήθως με την έννοια του «εισ-ακούοντος» (ή του «εννοούντος»): αυτού που παρακολουθεί μια ομιλία και την ανα-κατασκευάζει ή την αποκωδικοποιεί (πβ. S. Hall, 1980, 136-8): ο ακροατής, με την έννοια αυτή, μπορεί να διακριθεί από την ομώνυμη *περιστασιακή θέση* (Goffman, 1981, 131: "social slot"), την έδρα μέσα στο ακροατήριο που μπορεί κάποιος να κατέχει νόμιμα χωρίς ωστόσο να τη χρησιμοποιεί, χωρίς να εισακούει (να «εννοεί») ή να θέλει να εισακούσει: χωρίς να παρακολουθεί ή να ερμηνεύει. Ας παρατηρηθεί ότι αυτή η επίσημη, η έγκριτη *θέση* του ακροατή, σε ανάλογες περιστάσεις, διατηρείται ακόμα και όταν του δίνεται ο λόγος: κάποιος που διατυπώνει μια ερώτηση ή ένσταση προς τον ομιλητή μιας διάλεξης, λ.χ., παραμένει στην επίσημη θέση του ακροατή παρά την προσωρινή έξοδό του από το ακροατήριο.

Είδη ακροατηρίων

Μπορούμε να ορίσουμε έναν ξεχωριστό ακροαματικό ρόλο, τον *ομαδικό ρόλο του ακροατηρίου*; Είναι ένας τέτοιος ρόλος αυθυπόστατος ή μήπως οι διάφοροι συνασπισμοί ακροατών τείνουν να διατηρούν την αυτάρκεια των ατομικών τους ρόλων; Και ποια είναι τα αναγνωριστικά σημάδια του ρόλου, αυτού; πώς διαμορφώνει την επικοινωνιακή πράξη που τον προϋποθέτει;

Είναι εξαιρετικά δύσκολο να ορίσει κανείς όλη την έκταση που καλύπτει ο όρος «ακροατήριο» (βλ. Goffman, 1981, 137-40). Χρησιμοποιείται, λ.χ., εν αναφορά προς τους ακροατές-θεατές μιας ραδιοφωνικής/τηλεοπτικής εκπομπής ή ακόμα για τους αναγνώστες του περιοδικού τύπου και άλλων μέσων ενημέρωσης ή ψυχαγωγίας. Στις περιπτώσεις αυτές ο όρος «κοινό» είναι προτιμότερος, αν αυτός δεσμευτεί για να δηλώσει ορισμένα «αρνητικά» χαρακτηριστικά των εν λόγω «ακροατηρίων»: ότι, δηλ., δεν είναι συντεταγμένα ή συνασπισμένα, το κοινό δεν συμμετέχει στην κοινωνική περίσταση που περικλείει το ομιλιακό συμβάν, όπως συμβαίνει μ' ένα «ζωντανό ακροατήριο», για τον ομιλητή οι ακροατές του είναι φανταστικοί δέκτες του μηνύματος, που παίζουν συχνά το ρόλο του «δείκτη» ή του απόμακρου «διαιτητή», όπως φαίνεται από τις περιπτώσεις όπου η επίκληση του «κοινού» διαμεσολαβείται από την παρουσία ενός αποσπασμένου «ζωντανού» ακροατηρίου, που μπορούν να συναποτελέσουν, λ.χ., οι συν-αγορητές σε μια συζήτηση ή ο διοργανωτής της ή, από διαφορετική σκοπιά, μια αποσπασμένη κλάκα -- μια τηλεκλάκα --, λ.χ. οι θεατές μιας εκπομπής στο στούντιο, οι οποίοι ενδέχεται, εκτός από το να χειροκροτούν, ν' αναλάβουν και κάποιον αυθαίρετα εκπροσωπευτικό ρόλο.

Υπάρχουν βέβαια διεργασίες που αφορούν εξίσου ένα απόμακρο, φανταστικό «κοινό» και ένα «ζωντανό», συμμετοχικό ακροατήριο. Στην

αντιμετώπιση του κοινού από τους ομιλητές συμφύρονται συχνά δύο διαφορετικές επικοινωνιακές στάσεις, η *κατευθυντική*, που εκφράζεται με την προσπάθεια των ομιλητών να πείσουν το ακροατήριο, και η *εκπροσωπευτική*, που εκφράζεται με την πεποίθηση του ομιλητή ότι αυτός αντιπροσωπεύει ή δημοσιοποιεί τη γνώμη του φανταστικού του κοινού, λειτουργώντας, κατά κάποιο τρόπο, σαν διάμεσος ανάμεσα στο κοινό και στην εικόνα του ή, για να δηλώσουμε χαρακτηριστικότερα την παραδοξολογική θέση ενός τέτοιου εκπροσώπου, ανάμεσα στο κοινό και στο κοινό (βλ. και Bell, 1984, 183 κ.ε., σχετικά με το συνδυασμό "initiative" και "responsive" χαρακτηριστικών του λόγου· πβ. S. Hall, 1980, 137: "negotiated code"). Η εκπροσωπευτική στάση αποτελεί πάντως προϋπόθεση της ομιλίας σε ακροατήρια που ακολουθούν κάποιο λατρευτικό τυπικό (στα οποία ίσως απευθύνονται και οι νεκρολογίες: «αγαπητοί φίλοι και συγγενείς, ο λόγος που συγκεντρωθήκαμε εδώ σήμερα...»). Ανάλογη βαρύτητα όμως έχουν και οι πολιτικές ομιλίες. Ο αντίκτυπός στο ακροατήριο είναι *ενοποιητικός*. Ο ομιλητής μοιάζει να δίνει φωνή στους ακροατές του ή να μετατρέπει σε φωνή τη σιωπή ή τις άναρθρες κραυγές τους.

Από την άλλη μεριά βέβαια, υπάρχουν ακροατήρια με αποκλειστικά δεσμευτική ή επικυρωτική παρουσία, όπως των ενόρκων σε μια δίκη, των παρατηρητών σε μια συζήτηση/συμφωνία, του κοινού κατά τη δημόσια υποστήριξη μιας διατριβής ή ακόμα των μετόχων σε τελετουργίες όπως αυτές της ανταλλαγής ύβρεων μεταξύ των νέγων της Αμερικής, που περιέγραψε ο William Labov (1972). Η παρουσία του ακροατηρίου έχει σ' αυτές τις περιπτώσεις πρωτίστως *εγγυητική* αξία. Το ακροατήριο δεν εκπροσωπείται, αλλά εκπροσωπεί. Είναι ο αντιπρόσωπος ενός θεσμού και ο εγγυητής του.

Από αυτή την εγγυητική στάση, εύκολα μπορεί να υποθέσει κανείς μία γενικότερη αποτιμητική ή *κριτική* στάση. Αυτή χαρακτηρίζει, υποτίθεται, το ακροατήριο μιας επιστημονικής ανακοίνωσης ή, γενικότερα, μιας διάλεξης. Το ακροατήριο καλείται να αποτιμήσει και να εκτιμήσει το λόγο που του απευθύνεται μάλλον παρά να αποκριθεί· μπορεί να κρίνει ή να εγγυηθεί ένα είδος απόκρισης, αλλά, κατά κανόνα, δεν έχει άμεσο τρόπο να την εκφράσει. Παραχωρεί το βήμα, αλλά το ίδιο δεν ανέρχεται σ' αυτό (εκτός ίσως κατά τη διάρκεια μιας σύντομης περιόδου ερωτήσεων, υποδείξεων ή ενστάσεων -- συνηθέστατα ενστάσεων εκφρασμένων υπό μορφήν ερωτήσεων).

Ο όρος «ακροατήριο» χρησιμοποιείται επίσης νόμιμα για να δηλώσει τη συνάθροιση ατόμων μπροστά σε μια σκηνή, λ.χ. των θεατών μιας θεατρικής παράστασης ή μιας κινηματογραφικής προβολής, των ακροατών μιας δημόσιας απαγγελίας κ.ο.κ. Αυτό που συμβαίνει πάνω σε μια εξέδρα είναι μόνο συμπτωματικά η παραγωγή λόγου· κάθε είδους παραστάσεις είναι δυνατές σ' ένα τέτοιο χώρο. Όπως επισημαίνει ο

Goffman (1981, 139 κ.ε.): «τα διάφορα είδη ακροατηρίου δεν αποτελούν, από αναλυτική άποψη, γνώρισμα των ομιλιακών αλλά των σκηνικών συμβάντων». Όπως θα δούμε στη συνέχεια, σκηνικά-θεατρικά χαρακτηριστικά παρουσιάζουν όλες οι ομιλιακές εκδηλώσεις μπροστά σε ακροατήρια.

Από τη γρήγορη αυτή εξέταση διαφορετικών ειδών ακροατηρίου φαίνεται ότι δεν μπορούμε να ορίσουμε την ποικιλία ακροαματικών ρόλων που διαπιστώσαμε νωρίτερα σε ατομικό επίπεδο. Στο συλλογικό επίπεδο του ακροατηρίου δεν έχουμε πια να κάνουμε με διαφορετικούς ρόλους αλλά μάλλον με διαφορετικές *λειτουργίες* ή *στάσεις επί* του ακροατηρίου (λ.χ. κατευθυντική) ή *του* ακροατηρίου (λ.χ. εγγυητική). Ο ακροαματικός ρόλος είναι ενιαίος και συλλογικός.

Γενικά χαρακτηριστικά

Γενικά, ο όρος «ακροατήριο» χρησιμοποιείται σε περιστάσεις όπου ένα σύνολο ακροατών συναθροίζεται μπροστά σε μια *κοινή εστία* ενδιαφέροντος για να παρακολουθήσει ένα ομιλιακό συμβάν στο οποίο το ίδιο μπορεί *συλλογικά* να μετέχει ως δέκτης ή αποδέκτης. Οι εννοιολογικές παράμετροι ενός τέτοιου, δοκιμαστικού, ορισμού φαίνεται να είναι οι εξής:

Πρώτον, η *συλλογικότητα* του ακροατηρίου (ή, από τη σκοπιά που μας ενδιαφέρει εδώ, η ομοιομορφία των ατομικών ακροαματικών ρόλων, η εξομάλυνση των διαφορών τους). Ο ρόλος του *ακροατή εντός ακροατηρίου* είναι κυριαρχικός, όπως φαίνεται από το γεγονός ότι το ακροατήριο έχει περιορισμένες και, εν πάση περιπτώσει, έμμεσες μόνο δυνατότητες απόκρισης στο κατεξοχήν ομιλιακό συμβάν που το αφορά, δηλ. την ομιλία που του απευθύνεται, συχνά του ζητείται να σιωπήσει κ.ο.κ. Επιπλέον, ο ίδιος -- περίπου -- τύπος ομιλίας μπορεί, θεωρητικά, να επαναληφθεί μπροστά σε διαφορετικά ακροατήρια, όπως συμβαίνει με τους περιοδεύοντες πολιτικούς.

Δεύτερον, ο *περιστασιακός* χαρακτήρας της συνάθροισης των ακροατών. Η συγκέντρωση *εις τόπον* ενός ακροατηρίου συνδέεται στενά με το κοινωνικό συμβάν ή την όλη περίσταση (λ.χ. ομιλία σε πολιτική συγκέντρωση). Επιπλέον, τα μέλη του ακροατηρίου συμμετέχουν σε μια κοινωνική περίσταση *τελετουργικά* οργανωμένη, τουλάχιστον με την έννοια ότι υπάρχουν πάγιες διαδικασίες μέσω των οποίων ανεβαίνει κανείς στο βήμα, το κρατάει ή το παραχωρεί (βλ. Μοσχονά, 1993, για ένα παράδειγμα ομιλιακού συμβάντος με αυστηρή τελετουργική οργάνωση). Η τελετουργική οργάνωση της περιστασίας μάς επιτρέπει να εκτιμήσουμε καλύτερα τη διαφορά μεταξύ ακροατηρίου και «κοινού»: το κοινό δεν πληροί τους όρους *συμμετοχικής* συγκρότησης ενός ακροατηρίου: δεν παρίσταται, δεν συν-μετέχει, δεν ανήκει σε μια ενιαία περίσταση: είναι ακροατήριο καθ' ομοίωσιν.

Τρίτον, η ύπαρξη μιας εστίας, ενός κέντρου (που καταλαμβάνει ένας ή περισσότεροι ομιλητές), η ύπαρξη, συνεπώς, μιας *συνεχούς πηγής* του λόγου. Σ' αυτό το κέντρο εστιάζεται η προσοχή των ακροατών. Τα ακροατήρια σχηματίζονται εκεί όπου η ομιλία γίνεται από καθέδρας. Το ακροατήριο είναι στραμμένο *προς* αυτό το κέντρο και ανήκει στην περιφέρειά του. Αυτή η κατανομή γίνεται αντιληπτή από τα γειτνιαστικά χαρακτηριστικά της περίπτωσης: απέναντι σε ή γύρω από την ομιλιακή εστία (μπαλκόνι, σκηνή, βήμα, έδρα, άμβωνα) υπάρχει ή δημιουργείται ένας χώρος (η πλατεία, το auditorium, τα έδρανα, τα στασίδια) απ' όπου ο ομιλητής είναι ορατός και ακουστός. Πρόκειται για διάταξη η οποία εκθέτει τον περί-βλεπτο ομιλητή ενώ ταυτοχρόνως του δίνει τη δυνατότητα να εκθέσει (εννοείται το θέμα του). Η διάταξη αυτή, όμως, πρέπει να το τονίσουμε, είναι διάταξη *περιστασιακών θέσεων* και όχι περιοχών, με την κυριολεκτική, τοπική, έννοια του όρου. Οι αποστάσεις μεταξύ των παρευρισκομένων είναι *κοινωνικές* (με την έννοια του Edward Hall, 1966, 121). Οι ίδιες αποστάσεις (δηλ. εντός της περίπτωσης) μπορούν να δημιουργηθούν ακόμα και όταν δεν προβλέπονται χωροταξικά. Προκύπτουν, λ.χ., με την παρουσία ενός σεβάσμιου προσώπου σε μια ομήγυρη, ο οποίος θα έχει περισσότερα δικαιώματα λόγου, θα κρατήσει το βήμα περισσότερο χρόνο, θα απευθύνεται συλλογικά στους παρευρισκομένους κ.ο.κ. (Εξ ου η αίσθηση ότι τα άτομα με κύρος ή εξουσία έχουν τη δύναμη να *μετατρέπουν τους ακροατές τους σε ακροατήριο*: χάρη στη δύναμη αυτή ο ακροαματικός ρόλος του ακροατή-ακροατηρίου διατηρεί τη συλλογικότητά του παρ' όλο που το ακροατήριο μπορεί να είναι μονομελές.)

Αυτά τα τρία χαρακτηριστικά που μόλις παρουσιάσαμε -- συλλογικότητα, περιστασιακότητα, συν-κέντρωση του ακροατηρίου -- επιτρέπουν τον ακόλουθο ορισμό: *το ακροατήριο είναι μια συνάθροιση περιστασιακών θέσεων προς ακρόασιν*. Ακροατήριο είναι οι θέσεις που οι ακροατές καταλαμβάνουν μάλλον παρά το σύνολο των ατόμων που βρίσκονται σ' αυτές. Αυτό που κυρίως ενδιαφέρει στη σύστασή του είναι η αρχική *διαθεσιμότητα* των θέσεων. Η πλήρωση των θέσεων, η αναγνώριση αυτής της πλήρωσης από μέρους του ομιλητή και η συνακόλουθη αναφορά του λόγου σ' αυτούς που τις καταλαμβάνουν (η προσφώνηση) είναι όλα *επακόλουθα αυτής της πρώτης διαθεσιμότητας, της ύπαρξης δηλαδή θέσεων από τις οποίες ένας ακροατής νομιμοποιείται να (μην) ακούει* (πβ. Μοσχονά, 1994).

Ο θεατρικός λόγος

Ας δούμε τώρα μερικά ειδικότερα χαρακτηριστικά της *ομιλίας επί ακροατηρίου*.

Το επίσημο κείμενο -- γραπτό και προφορικό -- ακολουθεί τις επιταγές ενός *επίσημου ύφους*. Οι λεκτικές επιλογές, λ.χ. η χρήση του εγκλειστικού «εμείς», οι μεταφορές, οι αφορισμοί, οι υπαινιγμοί, οι αναφορές στο έργο προγενεστέρων, ακόμα και οι παραλείψεις είναι συντελεστές ενός τέτοιου ύφους που απαιτεί μαθητεία και προεργασία.

Τις περισσότερες φορές ο ομιλητής *διαβάζει* το κείμενό του (ή χρησιμοποιεί εκτενείς σημειώσεις, ακόμα και γραπτές οδηγίες για τον τρόπο εκφώνησής του). Χρησιμοποιώντας μια ευρεία έννοια του κειμένου, μπορούμε να συμπεριλάβουμε σ' αυτό τους διάφορους τρόπους με τους οποίους ο ομιλητής προσομοιώνει την αυθόρμητη ομιλία, λ.χ. παύσεις, παρενθετικά σχόλια που συνοδεύονται από οπτική επαφή ομιλητή-ακροατών ή πλάγιες παρατηρήσεις, όπως τα λεγόμενα «κατ' ιδίαν» των ηθοποιών του θεάτρου (βλ. και Goffman, 1981, 171, 174-186). Όλα αυτά δεν ανήκουν στο «τελικό» (κατ' ουσίαν: *αρχικό*) γραπτό κείμενο. Το κείμενο που *κατατίθεται*, λ.χ. για τα πρακτικά ενός συνεδρίου, σπάνια είναι το ίδιο με το κείμενο που διαβάστηκε.

Διαβάζοντας ένα κείμενο ή έχοντάς το απομνημονεύσει, ο ομιλητής βρίσκεται στην παράδοση θέση να *παραπέμπει* (θα λέγαμε: να «παίζει») τον εαυτό του. Καθώς όχι μόνον η συγγραφή αλλά και η ανάγνωση του κειμένου -- πολύ περισσότερο η απομνημόνευσή του -- απαιτούν προεργασία, ο ομιλητής μοιάζει να ακολουθεί τα βήματα ενός ηθοποιού που προετοιμάζεται για τη μοναδική παράσταση ενός μονολόγου. Ακόμα και όταν, ως συνήθως, ο ίδιος είναι συγγραφέας και εκφωνητής (βλ. Goffman, 1981, 167, 144 κ.ε.), οι δύο ρόλοι μπορούν εύκολα να διακριθούν.

Υπάρχει υπόκριση -- και υποκρισία -- σ' αυτή την παράσταση. Ο ομιλητής υποδύεται, ακόμα και αν υποδύεται τον εαυτό του. Στην τελετουργική οργάνωση του συμβάντος ανταποκρίνεται λοιπόν η *θεατρική* οργάνωση του λόγου (βλ. Goffman, 1974, κεφ. 5 και 504 κ.ε.). Η θεατρικότητα του λόγου δεν είναι σύμπτωμα μόνο των *υποκριτικών στοιχείων του*, δηλ. του επίσημου ύφους -- λ.χ. μιας ελαφράς καθαρευούσης -- του γεγονότος ότι ο λόγος δεν είναι αυθόρμητος και ο ομιλητής «ξαναπαίζει» σκέψεις που έχει προ-διατυπώσει· αποτελεί εγγενές γνώρισμα του ίδιου του ρόλου του ομιλητή και αναφαίρετη προϋπόθεση της ίδιας της παρουσίας ενός ακροατηρίου το οποίο δικαιούται να κρίνει όχι μόνο το είδος και την αποτελεσματικότητα των επιχειρημάτων αλλά και αυτήν ακόμα την *επιτυχία της παράστασης*. Ανάμεσα σ' αυτόν που μιλάει και σ' αυτό που λέει παρεμβάλλεται ο κανονισμένος ρόλος του ομιλητή -- ο ρόλος του κήρυκα, του πολιτικού, του συνέδρου, του επιστήμονα, του διανοουμένου -- όπως στο θέατρο ανάμεσα στον ηθοποιό και σ' αυτά που λέει παρεμβάλλεται, με τη συνειδητή του ακροατηρίου, ο ρόλος του ηθοποιού. Το ακροατήριο συχνά δείχνει σημάδια αναγνώρισης και διάκρισης αυτών των δύο ρόλων· το

χειροκρότημα *πριν* από την ομιλία, π.χ., αφορά τον ομιλητή *ως* ομιλητή, το χειροκρότημα *μετά* την ομιλία, μετά την παράσταση, τον ομιλητή *ως* *υποκριτή* (πβ. Atkinson, 1984, για σχετικούς τρόπους επιδοκίμασias).

Η επικοινωνιακή σύνδεση

Η θεατρικότητα του λόγου μάς επιτρέπει να διαγνώσουμε μια αμφισημία στην έκφραση «ο ρόλος του ομιλητή», ανάλογη με αυτήν που έχει η έκφραση «ο ρόλος του ακροατή». Η έκφραση δηλώνει, κατ' αρχάς, αυτόν που μιλάει, το φυσικό πρόσωπο που εκ-φωνεί. Μπορούμε να δηλώσουμε το ρόλο αυτό ως ρόλο-του-ομιλητή ή *ομιλιακό ρόλο*. Ο ρόλος αυτός είναι μονοσήμαντα καθορισμένος στο εκάστοτε ομιλιακό συμβάν.

Πιστοποιείται από μόνη τη *φυσική* παρουσία του ομιλητή· συχνά, όπως σε μια ραδιοφωνική ομιλία, η φωνή αρκεί. Ο ρόλος του-ομιλητή, τώρα, ο *θεατρικός* ρόλος, σε αντίθεση προς τον ομιλιακό, είναι αυτό που ο εκάστοτε ομιλητής υποδύεται ή επιδιώκει· είναι, πρωτίστως, αυτό που ο ομιλητής νομίζει πως είναι (Bakhtin, 1979, 109 κ.ε.), αλλά και αυτό στο οποίο ανταποκρίνεται, στο μέτρο που προσαρμόζει το λόγο του σ' ό,τι οι ακροατές του προσδοκούν από αυτόν. Πρόκειται για προσαρμογή και θεματική -- μια μαθηματική ανακοίνωση δεν θα γίνει σε συνέδριο ορνιθολόγων -- και εκφραστική -- ο ομιλητής θα χρησιμοποιήσει το ήδη διαμορφωμένο ύφος της κοινότητας στην οποία απευθύνεται -- περίπτωση επιστημονικής διάλεξης -- ή αυτής στην οποία η κοινότητα στην οποία απευθύνεται τον θέλει να ανήκει -- περίπτωση πολιτικής ομιλίας. Ο ομιλητής θα αξιοποιήσει την εικόνα που το ακροατήριό του έχει γι' αυτόν, στην οποία αναγκαστικά περιλαμβάνεται η εικόνα που ο ίδιος έχει για το ακροατήριό του. Αν ο ομιλιακός ρόλος τον αποσπά από το ακροατήριο, τοποθετώντας τον σε μια σκηνή μπροστά του, ο θεατρικός ρόλος υπενθυμίζει την καταγωγή του από αυτό. Ο ηθοποιός δεν βγαίνει από τα παρασκήνια αλλά από την πλατεία. Για να πάρει ή να του δοθεί το βήμα, θα αξιοποιήσει -- άρα και θα σεβαστεί -- τους περιορισμούς που του θέτει η *περιστασιακή θέση* που καταλαμβάνει.

Οι δύο αυτές έννοιες του όρου «ο ρόλος του ομιλητή» περιγράφουν δύο διαφορετικές πραγματικότητες, μία φυσική και μία κοινωνική, οι οποίες, αν συσχετίζονται, το οφείλουν στο γεγονός ότι *και* ο εκάστοτε ακροατής, εφ' όσον συμμετέχει σ' ένα συνασπισμό ομοίων του, διχάζεται, όπως είδαμε, ανάμεσα σε δύο αντίστοιχους ρόλους: τον φυσικό ακροαματικό ρόλο, την *περιστασιακή θέση*, και το ρόλο που υποδύεται όντας στη θέση αυτή, δηλαδή το ρόλο του εισακούοντος, του εννοούντος, του ατόμου που *επικοινωνεί*. Πρόκειται για έναν θεμελιώδη διχασμό, ορατό ήδη στην αρχική σημασία των όρων «ομιλητής» και «ακροατής», μέσω του οποίου είναι δυνατή η *διπλή σύνδεση* δύο *παραστάσεων*, με την υποκριτική έννοια, ή δύο *παρουσιών*, με τη φυσική έννοια: του ομιλητή και του ακροατηρίου του.

Η διπλή αυτή σύνδεση δεν είναι απλώς μια προϋπόθεση της επικοινωνίας: δεν εξασφαλίζει μόνο την τελετουργική ή δραματουργική της πλευρά: η σύνδεση είναι *ήδη*, έστω και *μόλις*, επικοινωνιακή. Ο ομιλητής μπορεί να είναι βέβαιος μόνο για τη διαθεσιμότητα περιστασιακών θέσεων προς ακρόαση. Θα προσέλθει λοιπόν σ' ένα επικοινωνιακό παιχνίδι όπου το μόνο εχέγγυο που του παρέχεται είναι η τελετουργική οργάνωση του ομιλιακού συμβάντος. Και θα ανταποκριθεί στην οργάνωση αυτή με τη θεατρικότητα του ρόλου και της ομιλίας του. Αλλά και οι ακροατές του, μόνο την περιστασιακή θέση του βήματος μπορούν να του εξασφαλίσουν. Τα υπόλοιπα όλα παίζονται.

Βιβλιογραφία

- Atkinson J. M., 1984. "Public speaking and audience responses: Some techniques for inviting applause". *Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis*, επιμ. J. M. Atkinson και J. Heritage. Cambridge: Cambridge University Press, 370-409.
- Bakhtin M. M., 1979. *Speech Genres and Other Late Essays*, μτφρ. V. McGee, επιμ. C. Emerson και M. Holquist. Austin: University of Texas Press, 1986.
- Bell A., 1984. "Language style as audience design", *Language in Society* 13, 145-204.
- Brenneis D., 1986. "Shared Territory: Audience, indirection and meaning", *Text* 6.3, 339-347.
- Clark H. και Th. Carlson, 1986. "Hearers and speech acts", *Language* 58.2, 332-373.
- Coulthard M., 1977. *An Introduction to Discourse Analysis*. London: Longman, 1985².
- Culler J., 1983. *On Deconstruction: Theory and Criticism after Structuralism*. London: Routledge.
- Fiske J., 1982. *Introduction to Communication Studies*. London: Methuen.
- Goffman E., 1974. *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Boston: Northeastern University Press, 1986².
- Goffman E., 1981. *Forms of Talk*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Goodwin Ch., 1986. "Audience diversity, participation and interpretation", *Text* 6.3, 283-316.
- Hymes D., 1972. "Models of the interaction of language and social life". *Directions in Sociolinguistics: Ethnography of Communication*, επιμ. J. Gumperz και D. Hymes. New York: Holt, Rinehart & Winston, 35-71.
- Hall E. T., 1966. *The Hidden Dimension*. New York: Anchor Books, 1982.
- Hall S., 1980. "Encoding/Decoding". *Culture, Media, Language: Working Papers in Cultural Studies, 1972-79*, επιμ. S. Baron κ.ά. London: Hutchinson.

- Kirsch G και D. H. Roen, επιμ., 1990. *A Sense of Audience in Written Communication* (Written Communication Annual, τ. 5). Newbury Park: Sage Publications.
- Labov W., 1972. "Rules for ritual insults". *Studies in Social Interaction*, επιμ. D. Sudnow. New York: Free Press, 120-69.
- Levinson S. C., 1988. "Putting Linguistics on a proper footing: Explorations in Goffman's concepts of participation". *Erving Goffman: Exploring the Interaction Order*, επιμ. P. Drew και A. Wootton. Polity Press, 161-227.
- Μοσχονάς Σ., 1993. «Η τελετουργία της στρατιωτικής αναφοράς», *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα 1993* (Πρακτικά της 14ης ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ.). Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης, 30-46.
- Μοσχονάς Σ., 1994. «Ακροαματικοί ρόλοι και ακροατήρια». *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα 1994* (Πρακτικά της 15ης ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ.). Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης (υπό δημοσίευση).
- Saville-Troike M., 1982. *The Ethnography of Communication: An Introduction*. Oxford: Basil Blackwell, 1989².